

РЕЛІГІЙНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО ТРАДИЦІОНАЛІЗМУ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМАЦІЙНОЇ ІДЕОЛОГІЇ (КІНЕЦЬ XVI – ПОЧАТОК XVII ст.)

У статті автор намагається проаналізувати репрезентацію релігійно-антропологічних ідей в творах представників релігійно-філософської думки в Україні кінця XVI – початку XVII століть. Їх погляди були зумовлені експансією католицизму та особливостями міжконфесійного протистояння. Відзначається, що з міркувань відстоювання православних візантійських та давньоруських традицій представники реформаційної ідеології у своїх творах презентували позиції щодо захисту віри предків від інокультурних впливів, збереження національних культурних цінностей шляхом звернення до основних положень Святого писма, першопочаткової структури християнського вчення, православних киеворуських духовних традицій та цінностей. Особливо виразно вони виявились у богословських вченнях релігійно-філософської школи «острозьких традиціоналістів» (Острозький та Дерманський культурно-релігійні осередки). Автор відзначає, що найвідомішими представниками цього напрямку в Україні були Василь Суразький, Іван Вишенський, Йов Почаївський, Йов Княгиницький, Віталій із Дубно. Вони вважали, що досягнути божественну істину можливо тільки через вивчення й практичне застосування творів східної патристики, а також – за допомогою активних внутрішніх пошуків духовного розуму, який повинен керуватися біблійними знаннями. Прикметно, що полемісти, представники ранньомодерної української релігійно-філософської та політико-культурної еліти, акцентували на внутрішній філософії мудрого розуму, в якому поєднано божественне та людське. Вони прагнули бути прикладом праведного буття для сучасників, втілюючи його принципи у своє життя та пов'язуючи його з чернечим подвижництвом. Автор доходить висновку, що філософсько-антропологічні погляди представників традиціоналізму розвивались в контексті парадигми християнського неоплатонізму, яка виражалась у ідеях ісихазму.

Ключові слова: православ'я, самопізнання, ісихазм, духовне становлення.

Політичні події кінця XVI – початку XVII століття в Україні, звичайно ж, відобразилися на культурно-освітній діяльності представників релігійно-філософської думки вказаного періоду. Тому на межі XVI та XVII століть на противагу насильницькій колонізації, проявами якої були католицизм та уніатство, формується напрям реформаційної ідеології, покликаній зберігати автентичність української культури. Дослідження, що виявляють історичні умови відстоювання національних інтересів та традицій, відслідковують зусилля, спрямовані на єднання українського народу заради захисту цінностей предків, є завжди *актуальними*.

Діяльність представників означеного історичного періоду являє інтерес для *наукових розвідок* багатьох дослідників. Зокрема, І. Гарат досліджує прояви ісихастської традиції у спадщині Василя Суразького [Гарат, 2017а], А. Квасюк виявляє суспільно-політичні орієнтації у творчості І. Вишенського [Квасюк, 2008], Т. Лисоколенко прослідковує гносеологічні позиції у філософсько-релігійній спадщині І. Вишенського [Лисоколенко, 2011], Ю. Миненко розглядає епіграми ігумена Віталія з Дубно як зразок барокової ідентичності [Миненко, 2018], В. Назарук досліджує формування барокового стилю у творчості літераторів острозького кола другої половини XVI – першої половини XVII століття [Назарук, 2017], С. Гуменюк прослідковує релігійно-філософську діяльність Іова Желізо (Почаївського), Іова Княгиницького, Івана Вишенського в контексті містико-аскетичного вчення ісихазму [Гуменюк, 2013].

Мета статті, з якої випливають і завдання дослідження, полягає у філософському аналізі богословсько-антропологічних поглядів представників реформаційних вчень в Україні кінця XVI – початку XVII століття та окреслення їх історико-філософського значення для української релігійно-філософської думки.

Наукова новизна нашої розвідки полягає у тому, що ми плануємо розглянути релігійно-антропологічні погляди представників української філософської думки кінця XVI – початку XVII століття в рамках реформаційної ідеології.

Ми *припускаємо*, що в умовах релігійно-політичного становища в Україні кінця XVI – початку XVII століття українські культурно-освітні діячі відстоювали збереження православних традицій давньоруської доби.

Дане дослідження базується на релігієзнавчому *підході* до вивчення історико-філософських питань, оскільки релігійно-філософські погляди представників реформаційної ідеології в Україні розглядалися в богословських, полемічних та інших пам'ятках християнського змісту. Аналізуючи першоджерела, ми використовували наступні *методи*: текстологічний, контекстуальний аналіз джерел, логічного узагальнення відомостей з першоджерел та іншого досліджуваного матеріалу, а також герменевтичний та порівняльно-історичний у зв'язку з аналізом текстів. Також ми керувались *принципами* об'єктивності, історизму, конфесійної незалежності.

Отже, представники реформаційної ідеології з метою пропагування необхідності захисту віри предків від інокультурних впливів відстоювали візантійсько-давньоруські культурні цінності шляхом звернення до дослівного розуміння Святого письма, першопочаткової структури християнства, православних давньоруських духовних традицій та цінностей. Найпоследовнішими представниками цього напрямку в Україні були Василь Суразький, Іван Вишенський, Йов Княгиницький, Віталій із Дубно, Йов Почаївський.

Василь Суразький-Малюшицький був відомим українським полемічним письменником кінця XVI століття. На думку дослідників, полеміст був представником Острозької академії [Кралюк, 2009]. Найвідоміша його праця – «Книжиця в 6-ти розділах» або, – від назви першого трактату, – «О единой истинной православной вѣрѣ и о святой соборной апостолской церкви» [Суразький, 1988, с. 236-249]. П. Кралюк зазначає, що цю книгу вважають однією з найбільш видатних пам'яток українського православного традиціоналізму – тенденції, що мала консервативний характер [Кралюк, 2011а, с.15]. Цей твір був відомим в Острозькій академії, де переписувався, а згодом був надрукований. «Книжицю в 6-ти розділах» високо оцінив Іван Вишенський [Кралюк, Якубович, 2011б, с. 51].

Філософ протиставляє Бога людині та світові. Цю антагоністичність він бере за основу для аналізування античних філософських систем, зв'язку Бога та церковної ієрархії, Бога та соціального порядку, церковної ідеології. Бога філософ вбачає творцем універсуму, неба та землі, тілесного та безтілесного, видимого та невидимого. Бог – вічноіснуючий, невидимий, надчуттєвий, неосмислюваний: «Яко же бо живота вѣчного царство небесное безконечно есть...» [Суразький, 1988, с. 238]. Він непорівнюваний ні з чим, навіть з сонцем. Божественне – понад розумом, істиною, буттям. Воно є вищим від слова, наймудрішим: «Праведен бо господь и правду возлюбил, и се человек, и дѣло его» [Суразький, 1988, с. 241]. Полеміст був прихильником розробленого у східній патристиці вчення про єдину іпостась божества (В.Суразький згадує Іоанна Дамаскіна). Він звертається до філософських уявлень про субстанцію, а не тільки до релігійних понять. Вбачаючи Бога безкінечним та вічним, В. Суразький був прихильником концепції про єдину іпостась божества та показував невідповідність католицьких поглядів про два джерела походження Святого Духа від Отця і Сина. Отже, на думку філософа, неможливо використовувати це вчення для обґрунтування домінуючої ролі папи римського стосовно всіх християн. «Вѣры иншее яко нѣкды не было, такъ и нынѣ не есть, и впередь быти не имать, окромъ единое истинное, въ единого истинного Бога, въ трехъ ипостасехъ, отъ всеа разумныя твари, видимыя и невидимыя, рекше ангеловъ, и правовѣрныхъ человекъ

вїруемаго, хвалимаго и покланяемаго», – каже філософ про єдину віру і благоговіння всього суцього перед Господом [О единой истинной православной вїрї, 1882, с. 619].

Відповідно до традицій Острозького центру щодо бачення людини роздвоєною на духовну та тілесну, «внутрішню» та «зовнішню», філософ вбачав головною умоглядною силою ум, керований Богом. Саме він повинен відкрити у людині божественне, відображене у Святому Письмі: «Суперник грїх єсть; путь же – житїє се глаголется; здї увїщеватися покаанїєм, узнаваючи грїхи очищати...» [Суразький, 1988, с. 240]. Отже, складовими духовної природи теолог вбачав ум, який пізнає божественну істину в людині; розмисл (для пізнання зовнішнього світу); і душу, яка стримує, врівноважує розмисл і ум [Кралюк, Якубович, 2011b, с. 52]. Пізнання «внутрішньої людини» можливе тільки шляхом містичного інсайту.

Говорячи про пов'язаність «тілесного» та «духовного» світів, філософ стверджує, що для того, щоб заслужити небесний Єрусалим, потрібно «уподібнитись» Єрусалиму видимому. Тому що від «тілесних» народжуються «духовні»: «Также и сего видомаго Іерусалима несподобившиєся вїры учасникомъ... быти, не имать таковый ни коеже части въ ономъ мысленомъ небесномъ градї Іерусалимї. Вся бо духовнаа от тїлеснаго ражаются... а такъ держащеєся єдинья истинныя вїры сего чювственаго видомаго Іерусалима – сподобимся наслїдниками быти онаго мысленаго небеснаго Іерусалима...» [О единой истинной православной вїрї, 1882, с. 661].

Ось яким є праведне життя відповідно до бачення філософа: «Аще и весь мїр приобрящєт кто, ничтоже может дати отмїны за душу свою. Здї убо, воистину здї, донележе в тїлї сем пребываем, всякому правовїрному настїит очищенїє, раздаянїєм в милостыню убогым от своих трудов собраное, плачем и слезами омывающе грїхи, и воздержанїєм сластей плоть утончевающе, и похоти єя умерщвляюще всякыя скорби находящїа на ны крїпко претерпївающе. Се єсть истинный чистец, а не тамо по разлученїи души с тїлом, идїже врїмя покаянїю нїсть, точїю ожданїє праведного суда божїя, и єже с тїлом содїянная кождо по дїлом воспрїятїя» [Суразький, 1988, с. 241].

Шукаючи дану Богом істину, необхідно звертатись тільки до Святого Письма та віри. Логічні розмірковування в цьому напрямку є шкідливими: «Што явная єсть лож и облудность мудрецов свїта сего. О которых пророк, споминаючи, мовит: «Реклом беззаконникам, – не беззаконуйте, и согрїшающим, – не возносите рога и не воздвигайте на высоту рога вашего, ани мовте на бога неправды. Бог бо судїя єсть: сего понижает, а сего подвышает» [Суразький, 1988, с. 247]. Тому богослов заперечує католицький шлях логічного богопізнання, виступає проти впливів латинства: «Латини же, яко и в прочих скори суцє с твердїйшого во слабшее уклонятся...» [Суразький, 1988, с. 242]. «Мнози бо слышат и прочитают божїє євангелїє и апостолская ученїя и никакоже розумїют истину», – зауважує Василь Суразький про інокультурні впливи [Суразький, 1988, с. 237].

На думку теолога, філософії притаманне, насамперед, бачення глибинного змісту й суті Святого Письма та східної патристики. Вона насамперед повинна бути прихильницею істин православного вчення. У цих міркуваннях він притримується поглядів представників філософської думки давньоруської доби.

Ми погоджуємось з І. Гаратом, який зауважує, що Василь Суразький у праці «Книжиця у 6-ти розділах» (1588 р.) опирався на ісихастські (неоплатоністичні), традиції, характерні для Православної Церкви. Також вчений зазначає, що «Книжиця» була відверто традиціоналістським твором [Гарат, 2017b, с. 23]. Теолог, захищаючи Православну Церкву, звертався до старовини та традиції. Звідси певна ісихастська спрямованість «Книжиці» Василя Суразького. Також цікавими для нього є відповідні молитовні практики [Гарат, 2017b, с. 20].

Отож, В. Суразький вважає, що шлях до досягнення божественної істини пролягає через звернення до творів східної патристики, відомих ще з киеворуської доби. Це глибинні внутрішні пошуки духовного розуму, основа яких – викладені у Біблії знання.

Тому перевагу полеміст надає внутрішній філософії мудрого, заснованого на поєднанні божественного та людського, розуму.

Іван Вишенський, вчитель В. Суразького, повністю не сприймав інокультурні впливи, акцентував на обмеженні української культури православними давньоруськими традиціями. І В. Суразький, і І. Вишенський були представниками українського православного традиціоналізму, у якому на класичну патристику наклались риси національного світогляду.

Л. Квасюк зазначає, що основні напрямки літературної діяльності І. Вишенського визначило спрямування до автентичних підвалин християнської культури [Квасюк, 2008, с. 32]. Філософ закликає звертатись до вчення східних отців церкви: «Тут тобі, домашньому інок, який не чув, що з'явили про чернечий подвиг Василій Великий і Златоустий, Листвинник Ісаак, Симеон Новий Богослов, Григорій Синаїт...» [Вишенський, 1986, с. 225]. Відповідно, теолог закликає не піддаватися інокультурним впливам: «А коли латинські ченці вчать і проповідують, не ласьтесь на те, бо і диявол учить, і проповідує, і ангелом себе чинить... Ласьтесь ви, руський народе, на своїх ченців, щоб спасалися, і святились, і богоугодниками були, за Григорієм Богословом...» [Вишенський, 1986, с. 224-225].

У творі «Писання, яке зветься «видовище мислене»...» філософ засуджує світське життя, а говорить про «подвиг іночої миролюбності», показуючи плюси життя у монастирі. І найперша перевага – це «...богопізнання без відлучення і перетворення в молитовну єдиносущу думку, без усілякої мирської мани...» [Вишенський, 1986, с. 225].

Нам імпонує позиція М. Грушевського, який таке світобачення кваліфікує як «афонський містицизм, відроджений в XIV в., пересаджений на Україну в XV, відроджений на переломі XVI і XVII вв. плеядою афонітів як Вишенський, Йов Княгиницький та ін. – проповідь «тісної євангельської путі», зневаги до світського знання і практичної діяльності, апологія аскетичного самозаглиблення і божої мудрості, що від «подвига», «практики» через «самозаглиблення» – «теорію» веде до совершенного знання і блаженного, безтурботного заглиблення в Бозі» [Грушевський, 1995, с. 541].

Божа мудрість Софія – це духовна основа земного буття людини. Щасливою є людина, яка живе праведно та дотримується божественних чеснот.

Зокрема, Іван Франко так пише про твір І. Вишенського «Обличеніє діавола-міродержца»: «Я бачу в нім результат тої внутрішньої боротьби, яку – натурально – мусив переходити живий і палкий ум нашого автора при різкім переході з життя світського до аскетично-монашеського» [Франко, 1981b, с. 45]. У цій праці у вуста головного героя, – голяка, якого намагається спокусити чорт, – філософ вкладає слова, що, на думку І. Франка, можна звести до однієї тези: «що мені за пожиток з того всього, коли при тім погублю свою душу і страчу вічне блаженство» [Франко, 1981b, с. 47].

Ісихастсько-паламістськими мотивами пронизане вчення І. Вишенського: «Возлюби повну безмовність, більше, щоб наситити голодних світу і привести численні народи до жадання божого...» [Вишенський, Писання, 1986, с. 225]. Містичне споглядання та, як наступний щабель, – екстатичне злиття з божественним є головною метою людського життя. Людське пізнання має нижчий та вищий щаблі: раціональний та містично-інтуїтивний. Отже, за І. Вишенським, найвища мета містично-інтуїтивного способу пізнання – це обоження, злиття людської свідомості з божественною і, як наслідок, – повне розчинення у ній.

І. Вишенський, відображаючи Бога вічним, єдиним, існуючим у собі, є представником ірраціоналістично-містичної лінії. У вигляді непізнаної істини Бог є у душі людини. Шлях до Його пізнання і, відповідно, – самовдосконалення, – пролягає через очищення душі способом самопізнання.

Буття поділене на поцейбічне (людське, матеріальне) та трансцендентне (божественне), світ – на земний та небесний. Божественне домінує над тлінним. Людина – двосубстанційна амбівалентна єдність духа та тіла. «Зовнішню», соціальну, людину,

філософ протиставляє внутрішній, духовній. Людина володіє правом на вибір способу власного життя: земне, плинне життя чи безсмертя та вічне блаженство. Істинна сутність людини – у духовності. Досягнути її можна шляхом вивчення Святого Письма та творів східної патристики. Дух та тіло знаходяться у відносинах взаємозаперечення та непримиренної конфронтації. Зокрема, філософ вкладає у уста апостола Павла наступні слова: «Тіло... бажає протилежного духові, а дух протилежного тілу і супротивні вони один одному, щоб ви чинили не те, що ви хочете», зазначаючи при цьому: «...а тіло і кров, за Павлом, царства божого не дістануть!» [Вишенський, 1986, с. 53].

Шляхом і результатом вирішення цієї суперечності є перемога божественного духу над диявольськими спокусами. І. Вишенський виділяє наступні етапи «самоочищення» на шляху духовного становлення: «перший ступінь – очищення, а після очищення входять у просвіту, від просвіти – у звершення і кінечне верховне благослов'я; а початок очищення – чернецтво, відречення від світу, втеча від світу і відлучення від людей: гора, печера, подвиг із пістництвом, щоб позбутися старого чоловіка і втілитись у нового (після зцілення пристрастей) чоловіка, яким є Христос» [Вишенський, Писання, 1986, с. 218].

І. Вишенський – ірраціоналіст. Ми погоджуємось з твердженням Т. Лисоколенко стосовно того, що істина у гносеологічній концепції філософа – ірраціональна [Лисоколенко, 2011, с. 249]. Її джерело – божественний розум і відображена вона у Євангелії. Стосовно пізнання божественної сутності, то ірраціональне є вищим рівнем порівняно з нижчим, – ірраціональним, – у гносеологічному вченні І. Вишенського.

Як зазначає Н. Ковальчук, Іван Франко, звертаючись до непересічної постаті теолога, презентує його як незвичну та оригінальну людину у порівнянні з людьми його часу [Kovalchuk, 2019, s. 199]. Ось як характеризує І. Франко вплив творчості І. Вишенського на сучасників: «Він будив в южноруській суспільності свого часу голос власного сумління, заставляв її поперед усього вглянути у власне нутро, ставив перед нею ідеали моральні... (моральна гармонія чоловіка, т.е. згідність діл з віруваннями, любов до простого люду і співчуття з його долею, сміле визнання правди і встоювання за свої переконання і т. і.), ідеали котрі й нині не втратили своєї живучої сили» [Франко, 1981b, с. 54].

Отже, філософсько-теологічні судження І. Вишенського, глибоко пов'язані зі східнопатристичними концепціями та монастирським баченням сенсу життя, є наслідком вияву ісихастського вчення на українських релігійно-культурних теренах. Процес самопізнання відображає глибинне призначення людського буття. Шлях до пізнання Бога, який знаходиться в серці та душі людини, – це самозаглиблення і, як наслідок, – переживання містичних станів. Осягнення Бога здійснюється через самоочищення в результаті наполегливої духовної роботи над приборканням плоті.

П. Кралюк зазначає, що І. Вишенський належав до оточення князя В.-К. Острозького. Тому важливу роль у становленні І. Вишенського як письменника-полеміста відіграв Острозький культурний осередок. В близькому оточенні до філософа були люди, пов'язані з цим осередком. Зокрема, Ісакій Борискович, Іов Княгиницький, книжник Дубенський ігумен Віталій [Кралюк, 2009, с. 185]. Для їх творчості була характерна ідея пізнання трансцендентних сутностей через відречення, втечі від світського життя «у монастир», апологія релігійної ідеології.

Іов Почаївський був аскетом, подвижником, ігуменом Почаївського монастиря та духовним письменником. Відомою є його праця, – збірка моральних повчань і порад, – «Пчела Почаївська» [Пчела, 1884]. На думку ігумена, найвища моральна цінність – це чернецтво. Він пропагує шлях духовного становлення через молитовну безмовність. «Богъ же ожидаеть отъ насъ одного только благоразумія... Благость Божию проповѣдаеть все видимое и невидимое...», – каже теолог про безкінечність Божу, про Його любов до людини і терпляче очікування від неї покори заради служіння Йому та духовного зростання [Пчела, 1884, с. 159].

У повчанні «Про відречення від світу і про духовну досконалість» ігумен пише про необхідність пізнання божественного через молитви, обмеження мирського, плотського. Саме у цьому він вбачає еталон життя не тільки чернецького, але й світського: «Законъ же Христа и ученіе Его апостоловъ даны не монахамъ только, но и мірянамъ» [Почуеніе, 1884, с.18].

Отже, життя Іова Почаївського було прикладом для сучасників стосовно праведного поведіння, дотримування православних традицій та протистояння зовнішнім культурним впливам.

Основою релігійно-філософських поглядів Іова Княгиницького були доктринальні положення православного вчення. Його погляди базувались на візантійських та давньоруських традиціях. Теолог проповідував ісихазм. Аскетичне молитовне життя, православні християнські заповіді, на думку філософа, – це те, до чого треба прагнути кожній людині. Й. Княгиницький, за підтримки І. Вишенського, був засновником Манявського Скиту, або «іночеської академії» [Франко, 1981а, с. 193]. Повернувшись з Афону, він діяльнісно прагне втілити афонські ідеали на Україні. Відомим є твір філософа «Извещение краткое о латинских прелестях» [Гуменюк, 2013, с. 160]. У своїй рецензії на твір «Зерцало богословія» Кирила-Транквіліона Ставровецького він дає негативні відгуки через гуманістично-реформаційні ідеї останнього.

Представником Острозького культурно-освітнього осередку був Ісакій Борискович. На його становлення як просвітницького діяча мали визначальний вплив ісихастські ідеї. Зокрема, І. Гарат називає філософа «практикуючим ісихастом», зауважуючи на прикладному характері його духовних пошуків [Гарат, 2018, с. 41]. Прихильність І. Борисковича до ісихастських ідей сформувалась на Афоні. На Україні він був ігуменом Дерманського Свято-Троїцького монастиря; засновником Дерманського релігійно-культурного осередку, що діяв у душі традицій Острозького релігійно-культурного центру; одним із засновників Луцького Хрестовоздвиженського братства [Хаврук, 2010, с. 14].

І. Борискович є автором твору «Совітованіе о благочестіи» [Кралуок, 1997, с. 81]. Твір можна розглядати як звід практичних рекомендацій, спрямованих на зміцнення православ'я в Україні. Зокрема, у праці автор осуджує єпископів, які пішли на унію з представниками католицизму. На його думку, священників необхідно призначати, беручи до уваги тільки їхні духовні якості, а не матеріальні статки. Теолог радить «жити светобливе, чистотне, непорочно а справедливое а притом и канонне рядити себе самих и церковю и монастирі. Канони святых отецъ пишно читати...» [Анонім, 1988, с. 329].

Погляди Івана Вишенського також співпадали з філософсько-релігійними міркуваннями та позиціями ігумена монастиря св. Христа в Дубно Віталія. Теолог був старанним перекладачем з латинської та грецької мов. Відомо, що у 1604 році він уклав книгу «Діоптра, альбо Зерцало и виражене живота людського на том світі...», яку видав в Єв'ї, друкарні віленського братства. Віталій – перший в Україні майстер слов'янського афористичного вірша. Деяке несівпадіння в поглядах І. Вишинського та Віталія з Дубно, ймовірно, були пов'язані з тим, що останній звертався до латиномовних джерел. Віталій закликає: «Розстанься з бажаннями розтлінними», «Блага не вбачай у любові мирській», «І на висотах горніх у тиші спасайся» [Віталій, 1988, с. 47], «Хочеш смертних бід не знати, треба зваб всіх уникати», «марнотою себе ви не збавляйте» [Віталій, 1988, с. 48], «Полюби смиріння» [Віталій, 1988, с. 49], «Блажен, хто на марнотне ніяк не вповає та добреє він діло закінчити жадає» [Віталій, 1988, с. 51], «Хочеш, брате мій, спасіння? Кидай світ, не бійсь гоніння», «І себе не тиште суетою» [Віталій, 1988, с. 52]. Отже, ігумен звертається до всіх людей з проханням не бути прив'язаним лише до мирського, тлінного життя, а у молитві і тиші рятувати душу.

Отже, погляди В. Суразького, І. Вишенського, І. Почаєвського, І. Борисковича, Віталія з Дубно щодо збереження релігійно-містичної традиції у православ'ї, протиставлення зовнішнього та внутрішнього у людині, світського та божественного були подібними. Відповідно до їх релігійно-філософських вчень, мета людського життя – це

духовне вдосконалення за посередництвом молитви та посту, а його сенс полягає у постійному духовно-моральному самовдосконаленні, пошукові у собі Божої істини, у прагненні до найвищого рівня духовності. Шлях до спасіння, на думку згаданих релігійних діячів, пролягає через чернече подвижництво. Наша гіпотеза підтвердилась: в умовах реформаційної ідеології кінця XVI – початку XVII століття на теренах України формується вчення традиціоналізму (як опозиція латинізованому окатоличенню), в основу якого була покладена православна візантійсько-древньоруська традиція бачення шляху духовного зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Анонім. Совітованіє о благочестіи. Пам'ятки братських шкіл на Україні: кінець XVI – початок XVII ст.: тексти і дослідження. Київ: Наук. думка, 1988. С. 328-336.

Вишенський І. Писання, яке зветься «видовище мислене»... Твори. К.: «Дніпро», 1986. С. 217-227.

Віталій. Із книги «Діоптра альбо Зерцало и виражене живота людського на том світі...». *Українська поезія XVII століття (перша половина): Антологія*. К.: Рад. письменник, 1988. С. 46-52.

Гарат І. Ісихастська традиція у спадщині Василя Суразького. «*Young Scientist*» № 9 (49). September, 2017a. С. 21-26.

Гарат І. Філософсько-богословська спадщина Василя Суразького. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії»*. 2017b. Вип. 14. С. 19-27.

Гарат І. В. Філософсько-богословська спадщина та культурно-просвітницька діяльність Ісака Борисковича. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Релігієзнавство»*. Острог: Вид-во НУ«ОА», 2018. № 2(14). С. 38–51. DOI: 10.25264/2522-9672-2017-2(14)-38-51

Грушевський М. Історія української літератури. Т.6. К.: АТ «Обереги», 1995. 708 с.

Гуменюк С. Містична практика ісихії в Україні на зламі XVI – XVII ст. *Гуманітарний вісник ЗДА*. 2013. № 53. С. 154-165.

Квасюк Л. Суспільно-політичні орієнтації «Писання к утікшим от православної віри єпископом» (Острог, 1598) Івана Вишенського. *Острозький краєзнавчий збірник*. Вип.3. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька Академія». 2008. С. 32-37.

Кралюк П. Іван Вишенський та Острозький культурний осередок. *Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині. Науковий збірник*. 2009. Вип. 2. С. 180-186.

Кралюк П. «Совітованіє о благочестіи»: контекст, ідеї, автор. *Філологічні студії*. Луцьк, 1997. Вип. 2. С. 81-87.

Кралюк П., Якубович М. Василь Суразький: апологія православної традиції. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011a. 212 с.

Кралюк П., Якубович М. Василь Суразький та Іван Вишенський як діячі українського православного традиціоналізму: історико-філософський контекст. *Релігія та Соціум*. 2011b. №1(5). С. 50-55.

Лисоколенко Т. Ірраціональне пізнання у творчості Івана Вишенського. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури. Філософія*. Вип.1 (1). 2011. С.245-250.

Миненко Ю. Епіграми ігумена Віталія – зразок барокової ідентичності. *Studia methodologica*. 2018. № 46. С. 60-70.

Назарук В. Формування барокового стилю у творчості літераторів острозького кола (друга половина XVI – перша пол. XVII ст.). Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філологіч. наук за спеціальністю 10.01.01– українська література. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. К., 2017. 19 с.

О единой истинной православной вѣрѣ и о святой соборной апостолской церкви, откуда начало приняла, и како повсюду распрострися. Сочиненіє Острожскаго священника

Василя 1588 года. Русская историческая библиотека издаваемая археографическою комиссією. Т. 7. Петербургъ, 1882. С. 633-938.

Поученіе преподобнаго Іова Почаевскаго объ отреченіи отъ міра и о духовномъ совершенствѣ. Беседы и поученія Преподобнаго и Богоноснаго отца нашего Іова, игумена и чудотворца святаго Лавры Почаевскія. Почаевъ: Типографія Почаевской Успенской Лавры. 1884. С.17-18.

Пчела Почаевская. Изборникъ назидательныхъ поученій и статей, составленныхъ и списанныхъ Преподобнымъ Іовомъ игуменомъ Лавры Почаевской, (1581-1651). Ч. 1. Почаевъ: Типографія Почаевской Успенской Лавры. 1884. 316 с.

Суразький В. О единой истинной православной вѣрѣ и о святой соборной апостолской церкви. Українська література XIV-XVI ст. К.: Наукова думка, 1988. С.236-249

Франко І. Життя і характеристика Івана Вишенського. *Зібрання творів в п'ятдесяти томах.* Т.30. К.: «Наукова думка», 1981а. С.177-212.

Франко І. Твори Івана Вишенського. *Зібрання творів в п'ятдесяти томах.* Т.30. К.: «Наукова думка», 1981б. С.40-177.

Хаврук Я. Дерманський осередок в контексті релігійно-культурної діяльності князя В. К. Острозького. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія.* 2010. Вип. 18. С. 13-18.

Kovalchuk N. Fenomen uniwersalności w twórczości Iwana Franki. *Galicja studia i materialy. Tom 5. Filozofia w Galicji II.* Rzeszow: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2019, S. 194-204. DOI: 10.15584/galisim.2019.5.12.

Гудзенко Олена Георгіївна

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії та філософії
Волинський національний університет імені Лесі Українки
вул. Шопена, 24, м. Луцьк, 43021
E-mail: Hudzenko.Olena@vnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2028-7697>

Стаття надійшла до редакції: 16.02.2021

Схвалено до друку: 19.04.2021

RELIGIOUS-ANTHROPOLOGICAL VIEWS OF REPRESENTATIVES OF UKRAINIAN ORTHODOX TRADITIONALISM IN THE CONTEXT OF REFORMATION IDEOLOGY (END OF XVI – BEGINNING OF XVII CENTURY)

Hudzenko Olena G.,

PhD in Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor of Department of World History and Philosophy
Lesya Ukrainka Volyn National University
Lutsk, Chopin st., 24, 43021
E-mail: Hudzenko.Olena@vnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2028-7697>

ABSTRACT

In the article the author tries to analyze the representation of religious and anthropological ideas in the works of figures of religious and philosophical thought in Ukraine in the late XVI - early XVII centuries. Their views were due to the expansion of Catholicism and the peculiarities of interfaith confrontation. It is noted that in order to protect Orthodox Byzantine and Old Rus' traditions, representatives of the Reformation ideology in their works presented positions on protecting the faith of their ancestors from the influences of other cultures, preserving national and cultural values, referring to the basic principles of Holy Scripture, the original structure of Christian teaching and Orthodox Kyivan spiritual traditions and

values. They were especially pronounced in the theological teachings of the religious and philosophical school of the “Ostroh traditionalists” (Ostroh and Derman cultural and religious centers). The author notes that the most famous representatives of this trend in Ukraine were Vasyl Surazky, Ivan Vyshensky, Yov Pochayivsky, Yov Knyagynitsky, Vitaliy from Dubno. They believed that the attainment of divine truth was possible only through the study and practical application of the works of Eastern patristic and through the active inner search for the spiritual mind, which should be guided by biblical knowledge. It is noteworthy that the polemicists, representatives of the early modern Ukrainian religious-philosophical and political-cultural elite, emphasized the inner philosophy of the wise mind, which combines the divine and the human. They sought to be an example of righteous living for their contemporaries, embodying its principles in their lives and associating it with monastic asceticism. The author concludes that the philosophical and anthropological views of the representatives of traditionalism developed in the context of the paradigm of Christian Neoplatonism, which was expressed in the ideas of hesychasm.

Keywords: Orthodoxy, self-knowledge, hesychasm, spiritual formation.

REFERENCES

- Anonym. (1988). *Counsel on piety. Monuments of fraternal schools in Ukraine: the end of the XVI – the beginning of the XVII century: texts and researches*. Kyiv: Nauk. thought. Pp. 328-336. (In Ukrainian).
- Vyshensky, I. (1986). *Scripture, which is called “thought spectacle”... Works*. Kyiv: Dnipro. Pp.217-227. (In Ukrainian).
- Vitaly. (1988). *From the book “Diopter or Mirror and the expression of the human abdomen in the other world”. Ukrainian poetry of the XVII century (first half): Anthology*. Kyiv: Soviet writer. Pp.46-52. (In Ukrainian).
- Garat, I. (2017a). *Hesychast tradition in the legacy of Vasyl Surazky*. Young Scientist № 9 (49). September. Pp.21-26. (In Ukrainian).
- Garat, I. (2017b). *Philosophical and theological heritage of Vasyl Surazky*. Bulletin of Lviv University. Series "Philosophical and Political Studies". Issue 14. Pp. 19-27. (In Ukrainian).
- Garat, I. (2018). *Philosophical and theological heritage and cultural and educational activities of Isakiy Boryskovych*. Scientific notes of the National University “Ostroh Academy”. Series “Religious Studies”. Ostrog: OU OA. № 2 (14). Pp. 38–51. (In Ukrainian).
- Hrushevsky, M. (1995). *History of Ukrainian literature*. Vol. 6. Kyiv: JSC “Charms”, 708 p. (In Ukrainian).
- Humeniuk, S. (2013). *Mystical practice of hesychia in Ukraine at the turn of the XVI - XVII centuries*. Humanitarian Bulletin ZDIA. № 53. Pp. 154–165. (In Ukrainian).
- Kvasyuk, L. (2008). *Socio-political orientations “Scriptures to the bishops who fled from the Orthodox faith” (Ostroh, 1598) by Ivan Vyshensky*. Ostroh local lore collection. Issue 3. Ostroh: OU OA. Pp.32-37. (In Ukrainian).
- Kraliuk, P. (2009). *Ivan Vyshensky and Ostroh cultural center*. History of museum work, monument protection, local lore and tourism in Ostroh and Volyn. Scientific collection. Issue 2. Pp. 180-186. (In Ukrainian).
- Kraliuk, P. (1997). *“Counseling on piety”: context, ideas, author*. Philological studies. Lutsk. Issue 2. Pp. 81-87. (In Ukrainian).
- Kraliuk, P., Yakubovych M. (2011a). *Vasyl Surazky: apology of the Orthodox tradition*. Ostroh: Ostroh Academy National University Publishing House. 212 p. (In Ukrainian).
- Kraliuk, P., Yakubovych M. (2011b). *Vasyl Surazky and Ivan Vyshensky as figures of Ukrainian Orthodox traditionalism: historical and philosophical context*. Religion and Society. №1 (5). Pp.50-55. (In Ukrainian).
- Lysokolenko, T. (2011). *Irrational cognition in the works of Ivan Vyshensky*. Philosophy and political science in the context of modern culture. Philosophy. Issue 1 (1). Pp.245-250. (In Ukrainian).
- Minenko, Y. (2018). *Epigrams of Abbot Vitaly - a sample of Baroque identity*. Methodological study. № 46. Pp.60–70. (In Ukrainian).

- Nazaruk, V. (2017). *Formation of the Baroque style in the works of writers of the Ostroh circle (second half of the 16th - first half of the 17th century)*. Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences in the specialty 10.01.01 - Ukrainian literature. Institute of Literature. T.G. Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv. 19 p. (In Ukrainian).
- About the one true Orthodox faith and about the holy catholic apostolic church, from where it began, and how it spread everywhere. The works of the Ostrozh priest Vasily in 1588.* (1882). Russian historical library published by the archaeological commission. T. 7. Petersburg. Pp. 633-938. (In Russian).
- The teaching of the Monk Iov of Pochaev on the renunciation of the world and on spiritual perfection. Conversations and teachings of the Reverend and God-bearing our father Iov, hegumen and miracle-worker of the Holy Lavra of Pochaev.* (1884). Pochaev: Printing house of the Pochaev Assumption Lavra. Pp. 17-18. (In Russian).
- Bee Pochaevskaya. A collection of instructive teachings and articles compiled and copied by the Monk Job Abbot of the Pochaev Lavra (1581-1651).* (1884). Part 1. Pochaev: Printing house of the Pochaev Dormition Lavra. 316 p. (In Russian).
- Surazky, V. (1988). *About the One True Orthodox Faith and the Holy Cathedral Apostolic Church*. Ukrainian literature of the XIV-XVI centuries. Kyiv: Naukova Dumka. Pp.236-249. (In Russian).
- Franko, I. (1981a). *Life and characteristics of Ivan Vysbensky*. Collection of works in fifty volumes. T.30. Kyiv: "Scientific Thought". Pp. 177-212. (In Ukrainian).
- Franko, I. (1981b). *Works by Ivan Vysbensky*. Collection of works in fifty volumes. T.30. Kyiv: "Scientific Thought". Pp. 40-177. (In Ukrainian).
- Havruk, J. (2010). *Dermansky center in the context of religious and cultural activities of Prince V.K. Ostroh*. Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky. Series: History. Issue 18. Pp. 13-18. (In Ukrainian).
- Kovalchuk, N. (2019). *The phenomenon of universality in the works of Ivan Franko*. Galicia studies and materials. Volume 5. Philosophy in Galicia II. Rzeszow: Publishing House of the University of Rzeszów. Pp. 194-204. (In Polish).

Article arrived: 16.02.2021

Accepted: 19.04.2021